

ბაგრატ IV ნოველისიმოსის მონეთები (სამონეთო დიზაინის გადახალისება)

ირაკლი ფაღავა
კავკასიის უნივერსიტეტი
mesefi@gmail.com

ქართული ნუმიზმატიკის ისტორიაში თავისი წყაროთმცოდნეობითი მნიშვნელობით გამოიჩინება ბაგრატ IV-ის, გიორგი II-ისა და დავით IV-ის სახელის მატარებელი ვერცხლის მონეტების ჯგუფი; ქართველ ბაგრატოვანთა მიერ გამოშვებული ეს საფასე ბიზანტიურ ყაიდაზეა მოქრილი: ცალ მხარეს ვლაქერნის ომრთისმმობლის გამოსახულებაა; მეორეზე კი ქართველი მონარქის მადიდებელი ქართულენოვანი ფორმულაა, ხშირად მისი მიმდინარე ბიზანტიური წოდებაც. ეს მონეტები უძვირფასეს პირველზყაროს წარმოადგენენ ეპოქის პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურის ისტორიის საკვლევად. მით უფრო დასანანია, რომ ამ ქართული სამონეთო ემისიის ყველა ასპექტი სრულად გამოკვლეულად ვერ ჩაითვლება; დღემდე არ შექმნილა ბიზანტიური ყაიდის ქართული მონეტებისადმი მიძღვნილი შეძლებისდაგვარად ამომწურავი, მონოგრაფიული ხასიათის ნაშრომი; თუნდაც, ისეთი, როგორიცაა თითქმის თანადროული და მრავალი თვალსაზრისით მიმსგავსებული, კიევის რუსეთის სრიბლიანიკებისა და ზღატნიკებისადმი მიძღვნილი, ჰერ კიდევ საბჭოთა პერიოდში გამოქვეყნებული წიგნი (სოტნიკოვა, სპასკი 1983).

ამგვარი ნაშრომის შექმნის საჭიროება ადრეც გვქონდა გაცხადებული (ფაღავა, სპანდერაშვილი 2013: 21). კიდევაც დაწყებული გვაქვს ამ მიმართულებით კვლევა, თუმცა, ჰერ დიდი მოსამზადებელი სამუშაოა შესასრულებელი; სხვათა შორის, უპირველეს ყოვლისა, შესასწავლია ამ ტიპის საფასის ყველა ხელმისაწვდომი ეგზემპლარი, რომელიც საჭარო თუ კერძო კოლექციაშია დავანებული. საბედნიეროდ, დროდადრო ჩნდება ახალი ეგზემპლარებიც, რაც არსებითად ამდიდრებს საკვლევად ხელმისაწვდომ სამონეთო წყაროთმცოდნეობით ბაზას. რაღა თქმა უნდა, აუცილებელია მათი შესწავლა და გამოქვეყნება, რასაც შეძლებისდაგვარად ვაკეთებდით კიდევაც (ფაღავა, სპანდერაშვილი 2013: 21-22), (ფაღავა, სპანდერაშვილი 2015: 289-290). უფრო მეტიც, როგორც ჩანს, უკვე შეიქმნა გარკვეული წინაპირობები ბიზანტიური ყაიდის ქართული მონეტების ეხთიანობაში, ჩაუფებად მაინც შესასწავლად.

წინამდებარე ნაშრომიც სწორედ ამგვარ კვლევას წარმოადგენს. ჩვენი მიზანი – ბიზანტიური ყაიდის ქართული მონეტების საკმაოდ იშვიათი ქვეტიპის – ბაგრატ IV-ის ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების შედარებითი ანალიზია; მათ შორის, ახალი, აქამდე უცნობი მონეტის სრულფასოვანი სამეცნიერო პუბლიკაცია და წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი; ასევე, გამოვთქვამთ ჩვენს მოსაზრებას ბიზანტიური ყაიდის ქართული მონეტების ემისიის მიზეზებსა და გარემოებებზე.

ბაგრატ IV-ის მონეტები ნოველისიმოსის ტიტულით ერთ-ერთი უიშვიათესია XI საუკუნის ბიზანტიური ყაიდის ქართულ მონეტებს შორის. 1983 წელს ლიხნის განძის აღმოჩენამდე ამგვარი სულ ორად-ორი ეგზემპლარი იყო ცნობილი: ერთი ეგზემპლარი, სავარაუდო, თბილისის შემოგარენში აღმოჩენეს (მონეტა 1850-იან წლებში ივანე ბართოლომე-იმ სწორედ თბილისში შეიძინა და სახელმწიფო ერმიტაჟს გადასცა) (პახომოვი 1910: 64) (ეს ეგზემპლარი დღესაც რუსეთის ფედერაციაში, სანქტ-პეტერბურგში ინახება); მეორე კი გრაფ ზუბოვის კოლექციაში შედიოდა – ეს მონეტა იმ უპასპორტო განძიდან მომდინარეობს, რომელიც XIX საუკუნის დასასრულისკენ (თუ XX საუკუნის დასაწყისში) სადღაც უცნობ ადგილას, საქართველოში იპოვეს; შემდეგ არმენისტმა ალიშანმა შეიძინა, მისგან კი გრაფ ზუბოვმა (პახომოვი 1910: 63-64), (ფაღავა 2021ა: 93-94) – ეს ეგზემპლარი რუსეთის ფედერაციაში, ქალაქ მოსკოვში, სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში ინახება; ამ

განძის წინასწარი შესწავლის შედეგები გამოქვეყნებულია (ფაღავა 2021ა: 93-94). 1975 წელს თუშეთში, შენაქოში, არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩნდა კიდევ ერთი ეგზემპლარი, რომელიც ამჟამად საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში ინახება (პატარიძე 2011: 285-286). 1983 წელს კი, ლიხნის სასახლის კომპლექსის არქეოლოგიური შესწავლის პროცესში აღმოჩნდა ბიზანტიური ოქროს, ბიზანტიური და ქართული ვერცხლის მონეტების მოზრდილი განძი; მასში შემავალი 43 ქართული მონეტიდან 9 სწორედ ბაგრატ IV-ის საფასის იმ ვარიანტს წარმოადგენდა, რომელიც ქართველი მონარქის ბიზანტიური ტიტულით ნოველისიმოსი გამოირჩევა (შამბა 1987: 104-114) (ლიხნის განძი სოხუმის მუზეუმში ინახებოდა; 1992-1993 წლების ომის შემდგომ განძისა და მისი მონეტების ადგილმდებარეობა ჩვენთვის უცნობია; სამწუხაროდ, მუზეუმის ფონდის ევაკუაცია, ჩანს, ვერ მოხერხდა). ამრიგად, დღემდე ცნობილი იყო ამ ტიპის ქართული მონეტების სულ 12 ცალი.

ახალი ეგზემპლარი კი, შესაბამისად, მეცამეტეა. სამწუხაროდ, ამ მონეტის წარმომავლობა და პოვნის ადგილი უცნობია; თუმცა, ამ ეპოქის ქართული მონეტების იშვიათობისა და, იმავდროულად, მაღალი წყაროთმცოდნეობითი ღირებულებიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ მისი სრულფასოვანი სამეცნიერო პუბლიკაცია.

ბაგრატ IV-ის ეს მონეტა გაიყიდა 2023 წლის 8 ივლისს: SOL NUMISMATIK, აუქციონი XV, ლოტი 658; მადლობას მოვასესენებთ აუქციონის მესვეურებსა და მის ამჟამინდელ მფლობელს სურათის გამოქვეყნების უფლებისთვის.

მოვიყვანთ მონეტის აღწერილობას² (სურ. 1): წონა 1.51 გ (მონეტა გახვრეტილია), კვეთა 25 მმ, სიქების ორიენტაცია 3 საათზე.

სურ. 1 ბაგრატ IV-ის მონეტა ნოველისიმოსის ტიტულით (ახალი ეგზემპლარი)

შებლი: ღმრთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, ხაზოვანი შარავანდითა და ზეანეული ხელებით. მარცხნივ და მარჯვნივ ბერძნული ლეგენდაა:

Η ΑΓΙ[Α] / Θ[ΕΟΤΟ]ΚΟΣ

წმიდა / ღმერთისმშობერი

ირგვლივ ორმაგი წერტილოვანი რკალია.

ზურგი: ორ წერტილოვან რკალს შორის წრიული ქართულენოვანი ლეგენდა, შესრულებული ასომთავრულით; იწყება 12:00 საათზე (ორმაგი დარტყმის კვალი: წერტილოვანი რკალის დამატებითი ფრაგმენტი დაახლოებით 5:30-6 საათზე):

ზო(?) მე ღმერთი მე ღმერთი

და ცენტრში გრძელდება:

ი. ი. ი.
მ. მ. მ.
ს. ს. ს.

წარწერა, ჩანს, სტანდარტულია: ირგვლივ – ქჩისგე აღიდე ბაგხაგ აფხაზთა მეფე; ცენტრში – და ნოველისიმოსი. თუმცა, ჩანს არსებითი გადაცდენები და შეცდომებიც კი:

- 1) წრიულ წარწერაში, სიტყვებში ქ(ჩისგ)ე და აღ(იღ)ე ბოლო ასო ე გადმოცემულია მარცხენა ვერტიკალური ხაზის გარეშე, ანუ, ფაქტობრივად, გრაფემით 1 (ი), და არა 1 (ე);
- 2) წრიულ წარწერაში, სიტყვაში აღ(იღ)ე პირველი ასო დამახინჯებულია; ყველაზე მეტად ემსგავსება ანს (ი), მაგრამ, სარკისებურად შეტრიალებულსა და ქუდმოხდილს;
- 3) წრიულ წარწერაში, მონარქის სახელს უნდა მოჰყვებოდეს მისი ქართული წოდება – აფხაზთა მეფე; სახეზე „აფხ(ა)ზთა“ რომელსაც მოჰყვება რგოლი (0) (დამახინჯებული მანი – შ, რომლისგანაც მხოლოდ მუცელი არის შერჩენილი?), შემდეგ კი ცარიელი ადგილია, ან, სიქების ანაბეჭდის გარეშე დარჩენილი სამონეტო ნამზადის (შედარებით თხელი?) ფრაგმენტი;
- 4) ცენტრალურ წარწერაში, სიტყვაში ნოველისიმოსი პირველი გრაფემა არის არა ნარი (ჩ), არამედ გრაფიკულად მიმსგავსებული ჩინი (ჩ); -ვედისი- ან -ედისი- ფრაგმენტი კი გადმოცემულია როგორც იეჟი (ზესი); შესაბამისად, სიტყვა გადმოცემულია როგორც „ჩოიეესიმოსი“.

როგორც ჩანს, ეს ეგზემპლარი მოქრილია ზუსტად იმ სიქებით, რომელიც ცნობილი იყო ლიხნის განძის ერთ-ერთი (გამორჩეული) ეგზემპლარის (№37) მიხედვით (შამბა 1987: 109, №37).

სიქების ანალიზის მიზნით შევისწავლეთ ცამეტივე, ანუ, ცნობაში მოყვანილი დღეისთვის ცნობილი ყველა ეგზემპლარი; სამწუხაროდ, ლიხნის განძის ცხრა მონეტის შესწავლა მეტად გაძნელებულია, ვინაიდან ჩვენს განკარგულებაში მხოლოდ უხარისხო და მეტნილად რეტუშირებული ფოტოებია სერგეი შამბას პუბლიკაციიდან (შამბა 1987: XXVII-XXVIII, №№29-37). მიუხედავად ამისა, გარკვეული დასკვნების გაკეთება მაინც მოხერხდა. ეჭვი არ გვეპარება ასომთავრული ლეგენდების შედარებით ანალიზში – გრაფემების რაოდენობა, მოყვანილობა, თანმიმდევრობა, და განაწილება სივრცეში იმდენად სპეციფიკური ჩანს, რომ, თუნდაც, უხარისხო ფოტოს ან ნაკლული მონეტის მიხედვით გაკეთებული დასკვნები, ჩვენი აზრით, მაინც, საკმაოდ სანდოა. ღმრთისმშობლის იკონოგრაფიის ანალიზი კი შედარებით გაძნელებულია, ამიტომ, ამ შემთხვევაში, მეტ სიფრთხილეს ვიჩენთ.

ბაგრატ IV-ის ნოველისიმოსის ტიტულიანი ცამეტივე მონეტის ქართულენოვანი ლეგენდის შესწავლის შედეგები ცალკე ცხრილის სახითაც გვაქვს ჩამოყალიბებული (ცხრილი 1). ვითვალისწინებთ წინამორბედი მკვლევრების გადმონაწერებსაც (შამბა 1987: 108-109, №29-36), (ცუხიშვილი 2003: 94), (სილოგავა 2006: 229-232), (პატარიძე 2011: 285), თუმცა, ლეგენდები შესწორებული სახით მოგვყავს.

ცხრილი 1. ასომთავრული ლეგენდები ბაგრატ IV მონეტებზე ნოველისიმოსის ტიტულით

იდენტიფიკაცია / წარმომავლობა	ასომთავრული ლეგენდა		წონა (გ)
	ირგვლივი	ცენტრალური	
სახ. ისტ. მუზ., უპასპორტო განძი (პახომოვი, სურ. 40)	დაწყება 1:30: ზურბი ყელ რფხანუ შფე	ზურბი როგორც წინა	0.0 ჩინურის შემსრულებელი?
ერმიტაჟი, თბილისთან (პახომოვი, სურ. 41)		როგორც წინა	როგორც წინა
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 29)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.8
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 30)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.47

სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 31)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.96
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 32)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.87
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 33)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.85
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 34)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.87
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 35)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.95
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 36)	როგორც წინა	როგორც წინა	1.8
სოხუმის მუზეუმი? ლიხნის განძი (შამბა, სურ. 37)	დაწყება 12:00 სთ.-ზე: +91 761 478 0888	Ծ	2.2
ახალი ეგზ., უპასპორტო	როგორც წინა	როგორც წინა	1.51
საქ. ეროვნ. მუზ., შენაქო	დაწყება 12:00 სთ.-ზე: +91 761 478 0888	Ծ	1.61
	შეფერი	ჩიკენის მისამართი	

დადგინდა, რომ ბაგრატ IV-ის ყველა დღეისთვის ცნობილი მონეტა ნოველისიმოსის ტიფულით მოქრილია ზურგის (ასომთავრულნარწერიანი) მხოლოდ სამი სიქით:

- BNR1) რომლის გამოყენებითაც მოიქრა ლიხნის განძის ნოველისიმოსის ტიფულიანი მონეტების უმეტესი ნილი, ჩვენი აზრით, ყველა (№29-36), გარდა ერთისა, ასევე თბილისთან ნაპოვნი (ერმიტაჟის კუთვნილი) მონეტა, და უპასპორტო განძის (გრაფ ზუბოვის, მოსკოვის ისტორიის სახელმწიფო მუზეუმში დავანებული) ცალი; სულ 10 ეგზემპლარი;
- BNR2) რომლის გამოყენებითაც მოიქრა წინამდებარე ნაშრომში გამოქვეყნებული ეგზემპლარი და ლიხნის განძის ერთი ცალი (№37); სულ 2 ეგზემპლარი;
- BNR3) რომლის გამოყენებითაც მოიქრა შენაქოში აღმოჩენილი უნიკალური ეგზემპლარი.

რაც შეეხება ბაგრატ IV-ის ნოველისიმოსის ტიფულიანი მონეტების მეორე მხარეს, მის მოსაჭრელად გამოყენებული სიქები იყოფა ორ ძირითად ქვეჯუფად, ბერძნული წარწერის განლაგების მიხედვით: I) ღმრთისშობლის თავის ზემოთ, ნახევარ-რკალად; II) ღმრთისშობლის თავის გვერდზე, მარცხნივ და მარჯვნივ, ვერტიკალურად, შემოკლებით. თითოეული ქვეჯუფის ფარგლებში ცალკეული, უნიკალური სიქების გამოვლენა გაძნელებულია; პირველ რიგში, ლიხნის განძის მონეტების ხელმისაწვდომი სურათების უხარისხმიდან გამომდინარე. თუმცა, ეს სავსებით შესაძლებელია სხვა მონეტების შემთხვევაში მაინც.

I ქვეჯუფს განეკუთვნება შუბლის შემდეგი სიქები:

- A1) რომლის გამოყენებითაც მოიქრა გრაფ ზუბოვის კოლექციის ეგზემპლარი (პახომოვის №40); საკმაოდ დიდია ალბათობა, რომ იმავე სიქით არის მოქრილი ლიხნის განძის ორი ცალი (№30, 35); ანუ, სულ, სამი ეგზემპლარი;

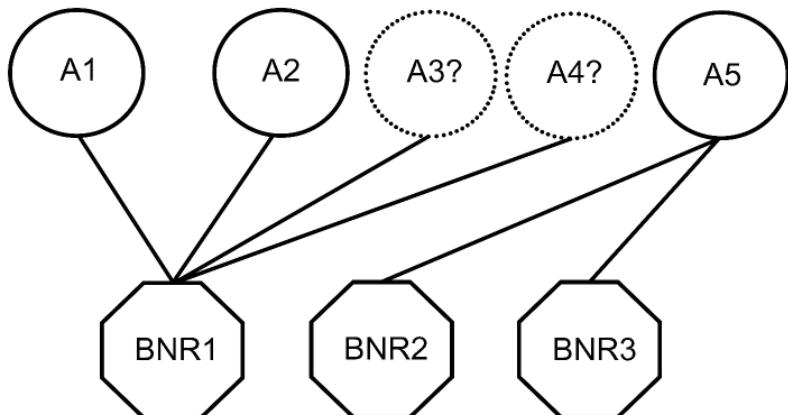
II ქვეჯუფს განეკუთვნება შუბლის შემდეგი სიქები:

- A2) რომლის გამოყენებითაც მოიქრა ერმიტაჟის კუთვნილი ეგზემპლარი (პახომოვის №41); დიდია ალბათობა, რომ იმავე სიქით არის მოქრილი ლიხნის განძის ოთხი ცალი (№29, 32, 34, 36); ანუ, სულ, ხუთი ეგზემპლარი;
- A3) რომლის გამოყენებითაც მოიქრა ლიხნის განძის ერთი ეგზემპლარი? (№31); არ ვართ დარწმუნებულნი რომ ეს სიქა ნამდვილად განსხვავდება A2-სგან;

- A4) რომლის გამოყენებითაც მოიქრა ლიხნის განძის ერთი ეგზემპლარი? (№33); არ ვართ დარწმუნებულნი რომ ეს სიქა ნამდვილად განსხვავდება A2-სგან;
A5) რომლის გამოყენებითაც მოიქრა ლიხნის განძის ერთი ეგზემპლარი (№37), შენაქოში ნაპოვნი მონეტა და ახალაღმოჩენილი მონეტა; სულ, სამი ეგზემპლარი;

ბუნებრივია, ბაგრატ IV-ის ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტები შუბლისა და ზურგის სიქების სხვადასხვა კომბინაციით არის მოქრილი. მოგვყავს სიქების შეძლებისდაგვარად აღდგენილი ფაქტი (სქემა 1).

სქემა 1. ბაგრატ IV ნოვესილიმოსის მონეტების მოსაჭრელად გამოყენებლი სიქების კავშირები

ბაგრატ IV-ის ნოველისიმოსის ტიტულიანი 13 მონეტა მოქრილია შუბლის რამდენიმე, ყველაზე ცოტა, 3, ან, შესაძლოა, 5; და ზურგის 3 სიქით. ეს მიუთითებს იმაზე, რომ ემისია არ იყო სპორადული, თუმცა, მის მასშტაბზე მსჯელობა მაინც გაძნელებულია, ვინადან უცნობია, თითოეული სიქით რამდენი ცალი მონეტის მოქრა იქნებოდა შესაძლებელი (სანამ სიქა მწყობრიდან გამოვიდოდა). მაინც, ვიხრებით იმ აზრისკენ, რომ ემისია მასიური არ იყო.

* * *

ბაგრატის ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების რამდენიმე ეგზემპლარის მაღალი ხარისხის ფოტოებია ხელმისაწვდომი (რუსეთის ფედერაციაში შენახული 2 ეგზემპლარი, შენაქოს ცალი, ახალგამოჩენილი მონეტა). მათი შესწავლა ცხადყოფს, რომ სიქაზე ზურგის ქართული (ასომთავრული) ლეგენდის ამოსაჭრელად ხელოსანი პუნსონურ ტექნიკას არ იყენებდა; ანუ, ყოველი გრაფემა და გრაფემის ცალკეული ელემენტიც კი სიქაზე ინდივიდუალურად ამოიჭრებოდა, და არა საგანგებოდ გამზადებული პუნსონებით დაიტანებოდა (თუ არა და, – გრაფემები ან მათი ელემენტები იდენტური იქნებოდა).

ახალი ეგზემპლარის მეტროლოგია ცნობილია; მართალია, გახვრეტილია, მაგრამ, ჩანს, ლითონის არსებითი დანაკარგის გარეშე; თუმცა, ორ ადგილას კიდეებიც მომტვრეული აქვს. მიუხედავად ამ დეფექტებისა, მონეტის ნონითი მახასიათებელი (1.51 გ.) ზრდის მონაცემთა ბაზას ამ ჰავაზის ქართული მონეტების მეტროლოგიური კვლევისთვის.³

* * *

მსჯელობის საგნად რჩება ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების მოქრის ქრონოლოგიაც. საკითხს მრავალი მკვლევარი შეეხო (მათ წვლილს ქვემოთ, გზადაგზა აღვნიშნავთ); თუმცა, ის, მაინც, გარკვეულ დაზუსტებას მოითხოვს, ბიზანტიის ნუმიზმატიკურ ისტორიაზე დაგროვებული ინფორმაციის მოშველიერით.

ვცადოთ, განვსაზღვროთ *Terminus ante quem non* ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების ემისიის დაწყებისთვის. რასაკვირველია, ევგენი პახომოვის მიერ შემოთავაზებული თარიღი – 1040 (პახომოვი 1910: 62) – მოძველებულია. მისი დაზუსტება შესაძლებელია.

ღმრთისმშობლის გამოსახულებიანი ქართული მონეტების იკონოგრაფიული პრო-

ტოტიპი ბიზანტიური მონეტებია. ვლაქერნას ღმრთისმშობელი პირველად ბიზანტიის იმპერიის ორი მესამედი მილიარესის ნომინალის ვერცხლის მონეტებზე გაჩნდა, კონსტანტინე IX-ს (1042-1055) ზეობაში (გრიფსონი 1973: 736-737, 747) (სურ. 2). მონეტებზე გადაიტანეს ღმრთისმშობელი orans, კერძოდ, ή Βλαχερνίτισ[σ]α, – ვლაქერ-ნაში, ღმრთისმშობლის ეკლესიაში დასვენებული ხატის გამოსახულება; ეს ხატი კონსტანტინეპოლის ერთ-ერთი ყველაზე ცნობილი მფარველი იყო (გრიფსონი 1982: 203). რევაზ ქებულაძის სამართლიანი შენიშვნით, კონსტანტინე IX-ს (1042-1055) 2/3 მილიარესის მიბაძვით მონეტა კონსტანტინე IX-ს ზეობის დაწყებამდე, ანუ, 1042 წელზე ადრე ვერ მოიქრებოდა (ქებულაძე 1977: 104). თუმცა, უნდა გავიხსენოთ ფილიპ გრიფსონის მოსაზრება, რომლის თანახმადაც მონეტაზე ამ ხატის სწორედ XI საუკუნის შუახანებისთვის გამოსახვის დაწყება შეიძლება დაახლოებით 450 წელს დაარსებულ-აშენებული ეკლესიის ექვსსაუკუნოვან იუბილეს დავუკავშიროთ (გრიფსონი 1982: 203). მაშინ, ბაგრატ IV-ის ამ სამონეტო ტიპის შემოღებისთვის terminus ante quem non 1050 წლისთვის გადაიწევს.

სურ. 2 კონსტანტინე IX-ის 2/3 მილიარესი

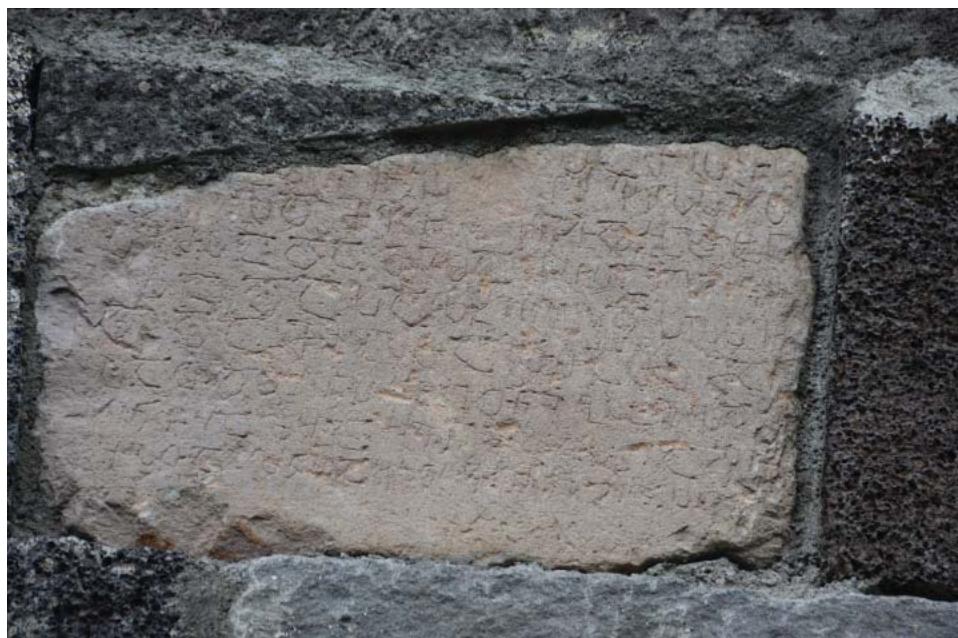
უცნობია, ზუსტად თუ როდის მიიღო ბაგრატ IV-მ ნოველისიმოსის ტიტული. თუმცა, 266-ე ქორონოკინოთ, ანუ, 1046 წლით დათარიღებულ სავანის წმ. გიორგის ეკლესიის (სურ. 3) წარწერაში ის ჰერ კიდევ კურაპალატის ტიტულითაა მოხსენიებული (გაგოშიძე 2004: 50-51):

სურ. 3 სავანის წმ. გიორგის ეკლესიის წარწერა (ფოტო ირაკლი გელაშვილისა)

- 1) + ს(ა)ბ(ე)ლითა ღ(მრ)თ(ი)ს(ა)ვთა მე გ(იორგ)ი ე(რისთავთ)-ე(რისთავმან) ავაშენე ესე
წ(მიდა)დ ეკლესიაი სავანის(ა)დ ს(ა)ლ(ო)ცვ(ე)ლ(ა)დ ს(უ)ლისა ც(ო)დვ(ი)ლ(ი)სა ჩ(ე)მისა და
- 2) ძმისა ჩ(ე)მისა ხ(ურსი) ე(რისთავისა) და მშ(ო)ბ(ე)ლთა ჩ(ე)მთათ(კ)ს გ(უ)ლზ(ვია)დ(ი)სთ(კ)ს და მ(ა)რ?(იამი)სთ(კ)ს, და შვილისა ჩ(უე)ნისა გ(ო)ლ(ია)თ(ი)სთ(კ)ს და დედისა
- 3) მისისათ(კ)ს. წ(მიდა)ო გ(იორგ)ი, მეოხ ეყ(ა)ვ წ(ინაშ)ე ღ(მრ)თისა; ა(მე)ნ იყ(ა)ვნ. ქრონიკონი
იყო სდვ. აეშენა მ(ე)ფ(ო)ბ(ა)სა ბ(ა)გრ(ა)ტ კ(უ)ლ(ა)პ(ალა)ტ(ი)ს(ა)სა (სილოგავა 1980: 58-59,
სურ. 36)

როგორც ჩანს, ნოველისიმოსის ტიტულით ბაგრატ IV პიჩვედად ავლარის წარწერაში (სურ. 4), მოიხსენიება, უკვე 1050 წელს (გაგოშიძე 2004: 48-53).:

სურ. 4 ნასოფლარ ავლარის ეკლესიის წარწერა (ფოტო თამაზ გოგოლაძისა)

- 1) ... სამ(ე)ბ(ა)ს რს
- 2) ... ან(?) [და(?)]ვიწყე ... წ(მიდა)ი [ესე] ეკლ(ე)ს(ია)ი ს
- 3) ა[დიდებე]ლ(ა)დ მ(ე)ფ(ე)თ(ა) ჩ(უე)ნთა ბ(ა)გრ(ა)ტ ნ(ოველი)-
- 4) სიმ(ოსი)სა და ძმისა მ(ა)თ(ი)სა გ(იორგ)ი კ(უ)რ(აპალა)-
- 5) [ტი]სა და სალხინე(ბე)ლ(ა)დ ს(უ)ლ(ი)ს(ა) გ(?)..
- 6) ა და მშ(ო)ბ(ე)ლთა ჩ(ე)მთათ(კ)ს მა..
- 7) სათას.. ლპტეთნმ(?)ბსხთლდ..
- 8) ღ(მერთმა)ნ წყალ(ო)ბა ყვ(ე)ნ მ(ა)თთ(კ)სცა ე/გ(?)..
- 9) ყ(ოვე)ლთა ლ(ო)ცვა ყყ(ა)ვ(ი)თ ქ(ორო)ნ(ი)კ(ო)ნი იყო: სო

მართალია, ქვა მარჯვენა მხარეს შემოტეხილია, მაგრამ, ჩანს, წარწერა სრულად შემოინახა. პირველადმომჩენმა გადაჭრით აღნიშნა:

წარწერის ბოლოში ათეულის აღმნიშვნელი „ო“ გრაფემის შემდეგ ქვის ზედაპირი ნაწილობრივ დაზიანებულია, მაგრამ დაბეჭითებით შემიძლია ვთქვა, ამ ადგილას ერთეულის აღმნიშვნელი რომელიმე ასო-ნიშანი რომ მჯდარიყო, მისი ნაწილი „ო“-ს მიმდებარე, შემორჩენილ, საღ არეზე უცილობლად გამოჩნდებოდა, ამრიგად, წარწერის თარიღია – „სო“ = $250 + 780 = 1050$ წელი (გაგოშიძე 2004: 50).

ამრიგად, გამოდის, რომ ნოველისიმოსის ტიტული ბაგრატ IV-მ მიიღო 1046-1050 წლების შუალედში.

ისტორიოგრაფიაში გვხდება მცდელობები, ბაგრატისთვის ნოველისიმოსის წოდების მინიჭება ამა თუ იმ ისტორიულ მოვლენას მიესადაგოს: გიორგი გაგოშიძემ ივარაუდა, რომ ეს ბიზანტიური ტიტული ბაგრატ IV-მ ბიზანტიის იმპერატორისგან 1048 წელს მიიღო, ლიპარიტ დიდი ბაღვაშის დატყვევების შემდეგ (გაგოშიძე 2004: 51); დეივიდ ლენგი კი ამ გარემოებას ბაგრატ IV-ის კონსტანტინეპოლიში ყოფნას უკავშირებდა (ლენგი 1957: 141), 1050-იან წლებში (დუნდუა 1992: 23). ავლარის წარწერა, თითქოს, ადასტურებს, რომ ნოველისიმოსის ტიტულს ბაგრატ IV უკვე, ყველაზე გვიან, 1050 წლისთვის ფლობდა. ამრიგად, ნოველისიმოსის ტიტული ბაგრატმა ჰერ კიდევ კონსტანტინეპოლიში ჩასვლა-მდე მიიღო; მაგრამ, აი ამ ტიტულით ბიზანტიური ყაიდის მონეტების მოქრა, სავსებით შესაძლებელია, მართლაც, 1050-იან წლებში დაეწყო, კონსტანტინეპოლიდან დაბრუნების შემდეგ, სადაც (1050 წლიდან?) ახალგამოშვებულ 2/3 მილიარესებს პირადად გაეცნო.

ამრიგად, ბაგრატ IV-ის მიერ ბიზანტიური წოდების მიღებისა და სამონეტო პროტოტიპის გაჩენის ქრონოლოგიის შეპირისპირებით ვიღებთ 1046-1050 წლების შუალედს როგორც terminus ante quem non ბაგრატის ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების გამოშვებისთვის.

Terminus post quem non ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების გამოშვებისთვის კი უკავშირდება ბაგრატ IV-ის მიერ ახალი ბიზანტიური ტიტულის – სევასტოპოლის – მიღებას. ნოველისიმოსის ტიტულით ბაგრატი ბოროს, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, მოიხსენიება კაცხის ოთხთავის ერთ-ერთ ანდერძში, რომელიც ქორონიკონის 279 წლით, ანუ, 1059 წლით არის დათარიღებული (სილოგავა 2006: 234):

ქ. ადიდენ ღმერთმან ძრიელსა და უძლეველსა ბაგრატ აფხაზთა და ქართველთა მეფემან და ყოვლისა აღმოსავლეთისა ნოველისიმოსმან გამოიყვანა კოსტანტიპოვლით ივანე პროფეროსი, ძვ. ლიპარიტ ე-ესა, პროიდროსისა და პოტარხონისა და მოვიდეს კაცხს, ეკლესიასა მათსა, თუესა აპრილსა ია, დღესა ახალკვრიაკესა, სრულმცა არს ღმრთისა მიერ დიდებად მათი ჟამთა უკუნისამდე.

ესე წყალობად მოაწია ღმრთისა მიერ ჩუენ მონათა მათთა ზედა მამასახლისობასა გლახავისა ქარდილადსასა, ქრონიკონი იყო სოთ [1059] (მეტრეველი 1986: 214, №10, 324r).

ხოლო კარგად ცნობილ ღულალისის (ყულალისის / კულალისის) ლაპიდარულ წარწერაში (სილოგავა და სხვები 2012: 125-126, №94), კი (სურ. 5) ბაგრატი უკვე სევასტოპოლის ტიტულით მოიხსენიება (შესწორებული სახით):

სურ. 5 სოფელ ღულალისის წარწერა (ფოტო გიორგი მაღრაძისა)

- 1) [იესო] ქ(რისტ)ე // ა(დი)დ(ე) ბ(ა)გ[რატ]
- 2) აფხ(ა)ზთა // და ქ(ა)რ(თ)ვ(ელთა)
- 3) მ(ე)ფე ს(ე)ვ(ას)ტ(ო)სი და ძ[ე] // [მ]ათი გ(იორგ)ი კ(ურა)პ(ალა)ტი
- 4) შ(ე)ნ(იე)ნ დაუტკბ(ე)ნ თ//[უალნ]ი ...
- 5) ... // ...
- 6) ... // ... [ე]გლესია
- 7) // ქ(ო)რ(ონიკო)ნ(ი) ი[ყ]ო სპ

წარწერა, თითქოს, დათარიღებულია, ქართული ქორონიკონის 280 წლით, რაც ქრისტეშობიდან 1060 წელს უდრის; თუმცა, არ შეიძლება არ გავითვალისწინოთ ვალერი სილოგავას მოსაზრება; მკვლევარი არ გამორიცხავდა, რომ „სპ“-ს შემდეგ, შესაძლოა,

კიდევ ეწერა ერთეულის აღმნიშვნელი რომელიმე ასო ანიგან თანამდე, ე.ი. ერთიდან ცხრამდე, მაგრამ აქ ქვის ფილა ზედ პ-ს მარჯვენა ბუნზეა ჩამოქრილი. ასეთ შემთხვევაში წარწერის თარიღი იქნებოდა რომელიმე წელი 1060-დან 1069-მდე (სილოგავა 2006: 234, სქოლიო 35).

ქვა მარჯვენა მხრიდან ნამდვილად გათლილია; თეორიულად რამდენიმე გრაფემა შეიძლება ჩამოეთალათ კიდევაც. თუმცა, სტრიქონების მარჯვენა დაბოლოებების ანალიზი მაინც გვაფიქრებს, რომ თარიღის აღმნიშვნელი ფორმულა სწორედ პარით დასრულდა, და მას ერთეულის აღმნიშვნელი რამე გრაფემა აღარ მოჰყვებოდა: პირველი, მეოთხე და მეხუთე სტრიქონების დასასრული (კვადრის მარჯვენა კიდეში) დაზიანებულია ან წაკითხვა სათუოა; მეორე სტრიქონში სიტყვა ქათვედთა საკმაოდ უჩვეულოდ, მოკლედ არის დაქარაგმებული, როგორც „ქ(ა)რ(თ)ვ(ელთა)“ – თეორიულად, შეიძლებოდა დაგვეშვა, რომ რამდენიმე გრაფემა (თანხმოვანი) აკლია და სიტყვა მარჯვენა მხარეს გრძელდებოდა; თუმცა, მეექვსე და, განსაკუთრებით, მესამე სტრიქონები აშკარად სრულად არის შემორჩენილი (ანუ, ქვას მარჯვენა მხრიდან გრაფემები არ დაკლდა): „კ(ურა)პ(ალა)ტი“, „[ე]გლესია“. შესაბამისად, დიდია ალბათობა, რომ ეს ლაპიდარული ძეგლი მართლაც 1060 წლით იყოს დათარიღებული. ანუ, სხვა სიტყვებით, სევასტოსის ტიტული ბაგრატ IV-მ ნამდვილად მიიღო 1060-იან წლებში მაინც, გარკვეული ალბათობით კი უკვე 1060 წლისთვის.

ზემოთ მოყვანილი მსჯელობის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბაგრატ IV-ის ბიზანტიური ყაიდის მონეტები ნოველისიმოსის ტიტულით თარიღდება 1046 ან 1050 (1050-იანები?) – 1060 (1060-იანები?) წლების შუალედით.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ბაგრატ IV-ის მონეტები ტიტულით ნოველისიმოსი ქართული საფასის ევოლუციის ერთ-ერთ ეტაპს წარმოადგენს. შემდეგ მოიქრა ბაგრატის მონეტები უკვე სევასტოსის წოდებით და, შემდგომ, გიორგი II-ისა და დავით IV-ის (ბიზანტიური ყაიდის) მონეტები. წინარე პერიოდს რაც შეეხება, ნაჩვენები გვქონდა, რომ ბაგრატ IV-ის ვერცხლის მონეტები სხვადასხვა სამონეტო ტრადიციის შერწყმის შედეგია: ახაბურის, უფრო სწორედ, ქათუღ-ახაბურის – რომელსაც წარმოადგენდა, რეტროგრადული თანმიმდევრობით რომ ჩამოვთვალოთ, ე. წ. „ბაგრატის მონეტა“ (არაბული დირჰემის ქართული მინაბაძი წრიული ასომთავრული ლეგენდით ქჩისტე აღიღე ბაგჩატ აფხაზთა მეფე), არაბული დირჰემების (დასავლურ-ქართული მინაბაძები, რეფორმამდელი (ჰ. 198 (813/4) – 217 (832/3) წლების წინარე) არაბული დირჰემები; და ბიზანტიურის, თუ ბიზანტიურ-ახაბურის – ვგულისხმობთ კონსტანტინე IX-ს 2/3 მილიარესებს (რომლებიც, თავის მხრივ, არაბული დირჰემების მიბაძვით მოიქრა) (ფაღავა 2016: 252-254). სავსებით შესაძლებელია, რომ ე. წ. „ბაგრატის მონეტა“ ასევე ბაგრატ IV-ის მიერ იყოს მოქრილი (და არა ბაგრატ III-ის, რომ აღარაფერი ვთქვათ ბაგრატ I-ზე); და, ამრიგად, ბაგრატ IV-ის ნოველისიმოსის ტიტულიანი მონეტების მეტ-ნაკლებად უშუალო წინამორბედს წარმოადგენდეს (ფაღავა 2021ბ).

ისტორიოგრაფიაში დასმულია კითხვა, „რატომ არ გადმოიღეს ქართველებმა ბაგრატ

IV-ის დროს ბიზანტიური გამოცდილება საერო ხელისუფალთა მონეტაზე გამოსახვისა?“ (თავაძე 2012: 152). ლერი თავაძეს, როგორც ჩანს, მიაჩნია, რომ ბაგრატ IV-ს არ შეეძლო ამგვარად თავისი სუვერენობა განემტკიცებინა:

ვლაქერნის ტიპის მონეტები არ წარმოადგენდა უბრალო კომპილაციას, ეს ბიზანტიის პოლიტიკური გავლენის აშკარა დადასტურებაა. საქართველოს სუვერენიტეტის ხარისხი, მიუხედავად მისი პოლიტიკური დამოუკიდებლობისა, კერ კიდევ საკმაოდ დაბალი იყო იმისთვის, რომ მას კონკურენცია გაენია ბიზანტიისთვის (თავაძე 2012: 152).

ვერ გამოვრიცხავთ, რომ მიზეზი უფრო პროზაული ყოფილიყო. დასავლურ-ქართულ სახელმწიფოში არსებობდა მონოეპიგრაფიკული მონეტების – არაბული დირჰემების ქართული მინაბაძების ემისიის ტრადიცია; კერ მხოლოდ დამახინჯებული არაბული ლეგენდებით, ბოლოს, ბაგრატ III-ისა თუ, უფრო, ბაგრატ IV-ის ზეობაში, უკვე ქართული ირგვლივი ზედწერილით. საქართველოში ღმრთისმშობლის კულტის პოპულარობიდან გამომდინარე, კონსტანტინეს ახალგამოშვებული 2/3 მილიარესების დიზაინი კონსტანტინეპოლშიჩასულიქართველი მონარქისთვის სავსებით მისაღებიაღმოჩნდა. ვლაქერნას გამოსახულება უცვლელად გადმოიღეს, მეორე მხარე კი უცვლელად დატოვეს, ოღონდ, ბაგჩაგის მონეტისგან განსხვავებით, არაბული (დამახინჯებული) ლეგენდა ქართულით შეცვალეს არა მარტო მონეტის აშიაზე, არამედ ცენტრშიც. ამრიგად, ქართველი მონარქის გამოსახვაზე უარის თქმა შეგნებული (თვით-)შეზღუდვის შედეგი კი არ იყო, არამედ გარკვეულწილად მაინც, ადგილობრივი სამონეტო ტრადიციისა და ღმრთისმშობლის იკონოგრაფიის მისაღებობის კომბინირებული შედეგი.

შენიშვნები

- ¹ ჩვენი სასიამოვნო მოვალეობაა მაღალი მოვახსენოთ მხარდაჭერისთვის დავით მიქელაძეს, თამაზ გოგოლაძეს, გიორგი მაღრაძეს და ირაკლი გელაშვილს.
- ² მონეტას შემდეგი აღწერილობა ახლდა თან: „GEORGIA. Kingdom. Bagrat IV, 1027-1072. Dram (silver, 1.51 g., 25 mm). Kutaisi mint, first emission. Facing bust of Virgin orans, nimbus, wearing pallium and maphorium. Greek legend – Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – “the Holy Virgin”, close to nimbus, in different ways. Rev. Marginal Georgian legend – ზეგნებული ბაგრატი – “Christ, exalt Bagrat, the king of the Abkhazians” (i. e. the Western Georgia). In the centre – ბაგრატ/ზეგნებული ბაგრატი – “and Nobilissimos”. Tedo Dundua et al, Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics, St. Virgin Blachernitissa type coins – Bagrat IV’s first emission. Nearly very fine. Extremely rare”.
- ³ დაწყებული გვაქვს ამ საკითხზე მუშაობა.

დამოწმებანი

გაგოშიძე 2004: გ. გაგოშიძე. ბაგრატ IV ნოველისიმოსის 1050 წლის უცნობი წარწერა თრიალეთიდან, ნახკვევები, ტ., IX, თბილისი.

გრირსონი 1973: P. Grierson. *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. Volume Three, Leo III to Nicephorus III, 717-1081. Part 2, Basil I to Nicephorus III (867-1081)*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

გრირსონი 1982: P. Grierson. *Byzantine Coins*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles
დუნდუა 1992: თ. დუნდუა. X-XII სს., ქართული მონეტები და საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, თბილისის უნივერსიტეტის შემძები, 310, ისტორია, აქეოდოგია, ხელოვნებათმცოდნეობა, ეთნოგრაფია, თბილისი.

თავაძე 2012: ლ. თავაძე. ბიზანტიური საიმპერიო გიგუდაგუა საქართველოში. ისტორიის დოტორის (Ph.D.) აკადემიური ხარისხი მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია, თბილისი.

- კაპანაძე 1969:** დ. კაპანაძე. ქახთური ნუმიზმატიკა, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი.
- ლენგი 1957:** D. Lang. Notes on Caucasian Numismatics (Part I). *The Numismatic Chronicle*, Vol. 17.
- მეტრეველი 1986:** ქახთურ ხედნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი საკვეთის მუზეუმის (A) კოლექციისა, გომი II, ე. მეტრეველი (რედაქტორი), გამომცემლობა „მეცნიერება“ თბილისი.
- პატარიძე 2011:** მ. პატარიძე. ბაგრატ IV ნოველისიმოსის მონეტა შენაქოდან, საისტორიო კედური, ტ., 1, გამომცემლობა „მხედარი“, თბილისი.
- პახომოვი 1910:** E. Пахомов. Монеты Грузии, Часть I (Домонгольский период), С.-Петербург.
- სილოგავა 1980:** ქახთური დაპირაული წარწერების კოჩუსი, გ., II, დასავარეთ საქართველოს წარწერები, ნაკვ., I (IX-XIII სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვ. სილოგავამ, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი.
- სილოგავა 2006:** ვ. სილოგავა. სამეგრელო-აფხაზეთის ქახთური ეპიგრაფიკა, გამომცემლობა „არტანუჯი“, თბილისი.
- სილოგავა და სხვები 2012:** ტავახეთის ეპიგრაფიკური კოჩუსი, დაპირაული წარწერები, ცოპონიმია, საღვთისმეტყველო-დიტეხატური ცენტები, გამოსაცემად მოამზადეს და გამოკვლევები დაურთეს ვ. სილოგავამ, ლ. ახალაძემ, მ. ბერიძემ, ნ. სულავამ, რ. ყავრელიშვილმა, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი.
- სოტნიკოვა, სპასსკი 1983:** M. Сотникова, И. Спасский. Тысячелетие древнейших монет России, Сводный каталог русских монет X-XI веков., Искусство, Ленинград.
- ფალავა 2016:** ი. ფალავა. საქართველოს გაერთიანება და ნუმიზმატიკური ევოლუციის ვექტორები (X საუკუნის დასასრული – XII საუკუნის დასაწყისი), ახრ აღმოსავარეთი და საქართველო, IX, თბილისი.
- ფალავა 2021ა:** ი. ფალავა. ბაგრატ IV-ისა და გიორგი II-ის მონეტების უპასპორტო განძი და დავით IV-ის სვანეთში ახალნაპოვნი მონეტები (ბიზანტიური ყაიდის ქართული საფასის მიმოქცევა ახალი ცნობების გათვალისწინებით). წმინდა გხიგორ ფეხაძის მე-2 საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია მიძღვნილი დიდობის ბეჭობის 900 წელისადმი. თბილისი, საქართველო, 2021 წლის 20-21 სექტემბერი, მოხსენებათ მოკვეთი შინაახსები. რედაქტორი მარიამ ჩხარტიშვილი. თბილისი.
- ფალავა 2021ბ:** ი. ფალავა. შუასაუკუნოვანი ქართული მონეტა ბაგრატ მეფის მადიდებელი ზედწერილით. პირველი საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია გამოწვევები და გენერაციები ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში. მოხსენებათა მოკვეთი შინაახსები, 25-26 ნოემბერი, საორგანიზაციო კომიტეტის ხელმძღვანელი და რედაქტორი მანუჩარ გუნცაძე. თბილისი, საქართველო.
- ფალავა, სპანდერაშვილი 2013:** I. Paghava, R. Spanderashvili. Georgian-Byzantine Type Coins of Giorgi II and Davit IV: New Specimens, *Journal of Oriental Numismatic Society*, 216.
- ფალავა, სპანდერაშვილი 2015:** ი. ფალავა, რ. სპანდერაშვილი. XI-XII საუკუნის ბიზანტიური ყაიდის ქართული მონეტები: მიმოქცევის ხასიათი, საისტორიო კედური, ტ. 5, გამომცემლობა „მხედარი“, თბილისი.
- ქებულაძე 1977:** Р. Кебуладзе. Клад из селения Цихесуори. Нумизматический сборник, ред. В. А. Леквинадзе, Мецниереба, Тбилиси.
- შამბა 1987:** С. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э. – XIII в. н. э.), Мецниереба, Тбилиси.
- ცუხიშვილი 2003:** I. Tsukhishvili. History and Coin Finds in Georgia. Late Roman and Byzantine Hoards (4th-13th C.). Wetteren, Moneta.